

УДК: 159.942 + 159.955

© Бакаленко О.А., Дашенкова Н.М., 2012 р.

О.А. Бакаленко, Н.М. Дашенкова

Національний університет
радіоелектроніки, м. Харків

КОГНІТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-АФЕКТИВНОЇ СФЕРИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ

Розглянуто основні результати емпіричних досліджень емоційно-афективної сфери та тенденції їх теоретичного осмислення на різних етапах розвитку когнітивної психології. Окреслені перспективні напрямки подальших досліджень.

Ключові слова: когнітивні дослідження, емоційно-афективна сфера, когнітивні процеси, функції емоцій, взаємодія емоційних і когнітивних процесів.

Е.А. Бакаленко, Н.Н. Дашенкова

КОГНИТИВНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНО-АФФЕКТИВНОЙ СФЕРЫ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ

Рассмотрены основные результаты эмпирических исследований эмоционально-аффективной сферы и тенденции их теоретического осмысления на различных этапах развития когнитивной психологии. Очерчены перспективные направления дальнейших исследований.

Ключевые слова: когнитивные исследования, эмоционально-аффективная сфера, когнитивные процессы, функции эмоций, взаимодействие эмоциональных и когнитивных процессов.

O.A. Bakalenko, N.M. Dashenkova

COGNITIVE RESEARCH OF EMOTIONAL-AFFECTIVE SPHERE: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES

The main results of empirical research of emotional-affective sphere and tendencies of their theoretical interpretation at different evolution stages of cognitive psychology were considered. The promising directions for further research were outlined.

Key words: cognitive research, emotional-affective sphere, cognitive processes, functions of emotions, interaction of emotional and cognitive processes.

В психології накопичено багато фактів, які свідчать про те, що емоційні стани людини впливають на її когнітивні процеси. Більшість з цих фактів носять розрізнений характер, оскільки були отримані в різних теоретичних контекстах. Проте, поступово виникає цілісна картина, яка показує, що емоції істотно вторгаються у функціонування когнітивної сфери психіки і, більше того, нерозривно з нею пов'язані. Когнітивні дослідження часто критикують за ігнорування цього взаємозв'язку, розгляд виключно «холодного пізнання». Насправді, емоції та інші стани людини не ігноруються когнітивним підходом,

вони просто не могли бути адекватно описані в рамках стандартної символічної парадигми. Відповідно до ранніх когнітивних теорій емоцій, когнітивні процеси (думки, переконання, оцінки) відіграють центральну роль у виникненні емоцій. Звідси неважко було зробити висновок про односторонню залежність емоційних феноменів від когнітивної оцінки. Цілим рядом теоретиків були запропоновані детальні моделі процесів, за допомогою яких люди оцінюють події, і зв'язків між певними патернами оцінки і специфічними емоціями.

Особливо глибокий аналіз процесу оцінювання проводять Лазарус і Сміт. Характеризуючи варіабельність оцінок людьми різних подій, вони пропонують виділяти шість параметрів когнітивної оцінки, тобто шість її компонентів. Два з них - первинні, оскільки вони пов'язані з основним питанням про важливість тієї чи іншої події для нашого благополуччя. Це оцінка мотиваційної релевантності події (чи пов'язана вона з особистими інтересами) і її мотиваційної конгруентності (відповідає вона особистим цілям або не відповідає). Ці дві оцінки визначають знак емоцій. Чотири вторинних компонента пов'язані зі здібностями людини і вибором стратегії поведінки в ситуації, що склалася. Специфічні патерни оцінки викликають конкретні емоції. Наприклад, гнів є результатом того, що події оцінюються як мотиваційно релевантні і мотиваційно неконгруентні, а відповідальність за події несуть інші люди. Провину ж людина відчуває в тому випадку, коли вважає себе відповідальною за мотиваційно релевантні неконгруентні події [1]. Лазарус аналізує таким чином широкий спектр емоцій. Зв'язки між певними оцінками і певними емоціями вважаються універсальними.

Незважаючи на те, що теорії оцінки мають високі пояснювальні можливості, а також підкріплюються численними емпіричними дослідженнями, існує низка заперечень, які були висунуті проти даних теорій. Спірним є положення про те, чи всі види емоційних станів завжди виникають так, як постулюється в теоріях оцінки. Ці теорії не враховують наявності емоційних станів, що виникають безумовно-рефлекторно (наприклад, емоційний тон відчуттів). Вони не здатні пояснити такі феномени, як вплив на емоційний стан музики, яка може бути джерелом багатого емоційного досвіду за відсутності

оцінки відносної значущості музики. Нарешті, якщо емоція є кінцевим етапом процесу оцінки, то залишається не зрозумілим, для чого вона взагалі потрібна.

На другому етапі розвитку когнітивної психології, що почався в середині 80-х років XX століття, інтерес дослідників до теми взаємодії емоційних і когнітивних процесів зростає і виникають нові тенденції її теоретичного осмислення. В результаті емпіричних досліджень був доведений більший або менший вплив емоцій практично на всі відомі форми мислення. Наприклад, емоції можуть впливати на утворення оціночних та імовірнісних суджень, приписування особистісних особливостей, творче мислення, вибір альтернативи в умовах ризику [2, 3]. Таким чином, емоції не тільки в своєму виникненні можуть бути обумовлені когнітивними процесами, емоції в свою чергу самі впливають на процеси оцінки та прийняття рішень.

В рамках даного підходу емоціям приписуються дві основні функції: інформаційна та мотиваційна. Інформаційна функція емоцій полягає в тому, щоб забезпечувати процеси мислення та прийняття рішень корисною інформацією. Мотиваційна функція емоцій виявляється в їх адаптивному впливі на мотиви поведінки. Відповідно до двох головних функцій емоцій виділяють два принципових шляхи їх впливу на мислення. По-перше, емоції можуть змінювати інформацію, на якій ґрунтуються розумові процеси. По-друге, вони можуть впливати на способи і шляхи переробки інформації, визначаючи те, які методи мислення будуть вибрані для цього [4].

Гіпотеза про те, що емоції виконують інформаційну функцію, в когнітивній психології розроблювалась в останні 20 років у двох основних напрямках. Згідно інформаційним теоріям емоцій, емоції служать в першу чергу тому, щоб переводити на рівень свідомості інформацію про оцінки, з точки зору цих теорій, зазвичай неусвідомлюваних. Згідно теоріям афективного праймінгу, певні емоції передають у розпорядження свідомості і роблять більш доступними той матеріал епізодичної і семантичної пам'яті, який їм відповідає. Так, радість і піднесений настрій підвищують доступність приємних змістів пам'яті, печаль і пригнічений настрій - доступність негативних змістів. Конгруентна емоції інформація має

більше шансів на включення в наступні процеси мислення та прийняття рішення. Наприклад, радість, як правило, призводить до того, що об'єкт оцінюється позитивніше, ніж в «нейтральному» стані, а печаль, навпаки, призводить до більш негативних оцінок. Гнів веде до більш частого приписування відповідальності за те, що відбувається, іншим людям, сум призводить до заниження ступеня власного контролю над подіями, а при страху переоцінюється ступінь ризику в порівнянні з «нейтральним» станом [4].

Ідея про існування в емоцій мотиваційної функції розробляється також у двох основних напрямках. Згідно гедоністичної теорії мотивації, емоції впливають на мотивацію тим, що стають метою дій. Відповідно до теорії емоційної готовності до дії, емоції, навпаки, мають прямий, тобто не опосередкований гедоністичною установкою, вплив на поведінку. Обидві теорії залучаються для пояснення впливу емоцій на способи і шляхи переробки інформації. Так, засмучені люди при винесенні суджень схильні до систематичної, детальної переробки інформації, а люди, що радіють, навпаки, схильні переробляти інформацію поверхнево і більше спираються на свої попередні знання або раніше сформовані думки [4].

Прихильники гедоністичної теорії пояснюють вище названі відмінності таким чином: радісні люди уникають стратегій систематичного міркування, оскільки бояться, що через це їх настрій погіршиться. Засмучені люди, навпаки, намагаються за допомогою активної роботи над завданням відволіктися від своєї печалі. Відповідно до теорії емоційної готовності до дії, радісні люди спираються на евристичні тому, що, по-перше, їх емоції повідомляють їм, що ситуація, в якій вони перебувають, не є проблемною, і тому детальна переробка інформації про неї не потрібна; і, по-друге, вони прагнуть уникнути непотрібних зусиль. Засмучені люди, навпаки, оцінюють ситуацію, в якій перебувають, як проблемну і на цій підставі роблять висновок, що докладна обробка інформації доречна [4].

Істотний вплив на когнітивні дослідження емоційно-афективної сфери мають ідеї модулярної нейронауки. Для модулярного підходу характерне виділення відносно автономних, спеціалізованих на вирішенні своїх окремих

завдань механізмів. При всій науковій обґрунтованості окремих нейромодулярних моделей вони дають як мінімум неповну картину того, що відбувається. По-перше, нейромодулярні підходи спрямовані на пошук паралельних систем і тому, зазвичай, не виявляють вертикальної організації. Насправді, більш схоже на те, що емоції і мотивація організовані у вигляді ієрархії декількох рівнів. По-друге, подібні структурні описи створюють враження, що афективно-емоційні і когнітивні процеси заздалегідь розділені на автономні області. Однак емпіричні дані афективної нейронауки – нової галузі досліджень в рамках нейронаук, яка бурхливо розвивається сьогодні, не підтверджують гіпотезу автономності, засвідчуючи про збіг структур, які включені в інтелектуальні й афективні процеси. Судячи з усього, емоції складаються з безлічі різних компонентів і краще описуються не як єдиний монолітний процес, а як набір підсистем, кожна з яких реалізується в розподіленій нейронній мережі коркових і підкоркових зв'язків [5, 6].

Досягнення афективної нейронауки змушують переглянути ще цілу низку ключових уявлень, що виникли в дослідженні емоцій. Так, існує тенденція розглядати емоції як підкоркові процеси, а пізнавальні процеси оголошувати кортикальними. Проте, у ряді джерел, що спираються переважно на дослідження людини, ясно показано, що афект в рівній мірі пов'язаний як з корою, так і з підкорковими структурами, а внесок тієї чи іншої ділянки нервової системи залежить від специфіки досліджуваного емоційного процесу. Література, пов'язана з картуванням мозку, насичена прикладами, які однозначно показують, що емоціогенна стимуляція активує широку мережу субкортикальних і кортикальних районів мозку [5, 6].

Наступний етап розвитку когнітивних досліджень емоційно-афективної сфери пов'язаний з урахуванням нейрогуморальних впливів. Пізнавальна мотивація не є первинною, але виникає в руслі взаємодії процесів пошуку та гри. Обидві ці емоційно-мотиваційні системи лежать в основі суб'єктивно цікавих, захоплюючих індивіда активностей. Вони підтримуються системою підкріплення, яка заснована на нейромодуляторі дофаміні, а також виділенням природних

опіатів мозку. Викид нейротрансмітерів при емоціях одночасно діє на безліч рецепторів у різних структурах мозку [7]. Їх вплив на пізнавальні механізми подібний впливу глобальної зміни клімату на локальні екосистеми.

У центральних областях когнітивної психології взаємодія афекту та інтелекту також є сьогодні встановленим фактом. Прикладом служить виявлений Канеманом і Тверським ефект емоційного обрамлення процесів прийняття рішень. Незначне переформулювання завдання, що міняє емоційний контекст умов, веде до того, що при збереженні формальної структури завдання починає вирішуватися інакше. У позитивному контексті випробовувані готові перш за все швидко зафіксувати виграш. У негативному контексті вони з завзяттям прагнуть звести нанівець програш, ризикуючи при цьому значно серйознішими втратами [8].

Інший приклад взаємодії пов'язаний з базовими тенденціями емоційно-мотиваційної модуляції уваги. В одному з недавніх досліджень випробовуваним пропонувалося в думках програти ситуацію руху до деякої привабливою мети або ж, навпаки, уникнення небезпеки. У відповідному контексті змінювався характер виконання як перцептивних тестів на сприйняття глобальних і локальних ознак зображення, так і тестів на асоціативне мислення. Позитивно-дієва поведінкова установка на наближення приводила в обох випадках до розширення горизонту мислення, зокрема, супроводжувалася виділенням не тільки типових, а й порівняно рідкісних, низькочастотних асоціацій. У контексті захисту і уникнення, навпаки, відбувалося явне звуження ментального поля зору [9]. У цьому напрямку досліджень, вочевидь, можливий ще один прорив ізольованого розгляду емоційних і когнітивних процесів.

Чим вище рівень когнітивної організації, тим складніше в загальному випадку розділити емоції, почуття і інтереси, з одного боку, і процеси сприйняття і мислення, з іншого. Аналіз процесів метапізнання дозволяє встановити їх фактичне співпадіння з процесами підготовки, ініціації та оцінки результатів дії [9]. Ці факти, як зазначає Б.М. Величковський, вказують на граничну абсурдність самої ідеї двох різних еволюцій - однієї для афективних, а іншої для когнітивних

механізмів. Єдиними тому повинні бути і їх еволюційні рівні організації. Все це підтверджує – з історичної точки зору хоча й не нове – уявлення про те, що емоційні і когнітивні процеси тісно взаємопов'язані, і тому для розуміння одного з них необхідно враховувати участь іншого. З цієї ж причини не може бути стійкого існування незалежних один від одного когнітивних і афективних досліджень. Зближення цих областей може виявитися дуже продуктивним і сприяти підвищенню екологічної валідності досліджень.

Список літератури

1. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2001. – 752 с.
2. Loewenstein G., Lerner J.S. (2003). The role of affect in decision making. In R. Davidson, H. Goldsmith and K. Scherer (eds.), *Handbook of Affective Science* (pp. 619-642). Oxford: Oxford University Press.
3. Schwarz N., Clore, G.L. (2007). Feelings and phenomenal experiences. In E.T. Higgins, A. Kruglanski (eds.), *Social psychology. Handbook of basic principles* (pp. 385-407). New York: Guilford.
4. Reisenzein R., Weber H. (2009). Personality and emotion. In P.J. Corr, G. Matthews (eds.), *Cambridge handbook of personality psychology* (pp. 54-71). Oxford: Oxford University Press.
5. Davidson R.J., Irwin W. (1999). The functional neuroanatomy of emotion and affective style. *Trends in Cognitive Sciences*, 3, pp. 11–21.
6. Davidson R.J., Jackson D.C., Kalin N.H. (2000). Emotion, plasticity, context, and regulation: Perspectives from affective neuroscience. *Psychological Bulletin*, 126, pp. 890–909.
7. Шульговский В.В. Основы нейрофизиологии. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 277 с.
8. Паулс С. Психология оценки и принятия решений. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1998. – 368 с.
9. Величковский Б.М. Когнитивная наука: Основы психологии познания. – М.: Академия, 2006, 2 Т. – 448 с.